

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Η φιλία Κοραή – Villoison και τα προβλήματά της

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.9621](https://doi.org/10.12681/er.9621)

Copyright © 2016, Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2016). Η φιλία Κοραή – Villoison και τα προβλήματά της. *The Gleaner*, 1, 65–85.
<https://doi.org/10.12681/er.9621>

Η ΦΙΛΙΑ ΚΟΡΑΗ — VILLOISON

καὶ τὰ προβλήματα τῆς

Ὅ,τι μᾶς εἶναι γνωστὸ γύρω ἀπὸ τὴν ἀτυχή φιλία τοῦ Κοραῆ μετὸν Ἰωάννη - Βαπτιστῆ Gaspar D' Ansse de Villoison δὲν ἱκανοποιεῖ, ἔσο θὰ θέλαμε, τὴν περιέργειά μας. Μιὰ αἰνιγματικὴ μαρτυρία, καθὼς ἀναλύσουμε παρακάτω, μᾶς φέρνει στὴν ἀπαρχὴ τῆς γνωριμίας τους (1782). Γιὰ μερικὰ χρόνια ἡ ὑπαρξὴ ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στὸν Ἕλληνα καὶ τὸν γάλλο σοφὸ διαπιστώνεται ἀπὸ κάποια ἔγκυρα μὲ ἀποσπασματικὰ τεκμήρια. Εὐκολώτερα παρακολουθοῦμε τὶς σχέσεις τους ἀπὸ τὴ στιγμὴ, ὅπου παύει νὰ τοὺς χωρίξῃ ἡ ἀπόσταση τοῦ χώρου (1788). Προβλήματα θὰ γεννηθοῦν πάλι μετὸ αἰφνίδιο ραγισμα, ποὺ σημάδεψε ἰσόβια τὴ φιλία τους, καὶ τοὺς λόγους ποὺ τὸ προκάλεσαν (1793). Σὲ ποιά κλίμακα διακυμάνθηκε ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ στὰ συναισθήματα τῶν δύο λογίων καὶ ποιὲς ὑπῆρξαν ἀμοιβαῖα οἱ προεκτάσεις τῆς, θὰ ἀξίζε νὰ γνωρίζαμε πλατύτερα καὶ ἀσφαλέστερα.

Στὴν παλιά, κλασσικὴ πιά, ἐργασία του γιὰ τὸν Villoison ὁ Charles Joret¹ φαίνεται νὰ δίνῃ ξεχωριστὸ βᾶρος στὶς σχέσεις τοῦ γάλλου σοφοῦ μετὸν Κοραῆ, σχέσεις ποὺ φωτίζουν καίρια τὸ ἦθος πνευματικῶν ἀνθρώπων ὀλότελα διαφορετικῆς ψυχοσυνθέσεως καὶ εὐαισθησίας. Βασισμένος στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Villoison μετὸς εὐρωπαίους φιλόλογους στὸν φθίνοντα ΙΗ' αἰ.², στὰ γαλλικὰ γράμματα τοῦ Κοραῆ³

1. Charles Joret, *D' Ansse de Villoison et l' Hellénisme en France pendant le dernier tiers du XVIIIe siècle...* Παρίσι 1910. Γιὰ τὶς σχέσεις Villoison - Κοραῆ βλ. τὶς σελ. 344 - 351, 357 - 364 καὶ passim.

2. Σχετικὰ μετὸς τὶς ἀναζητήσεις τοῦ Joret στὰ εὐρωπαϊκὰ ἀρχεῖα, πολὺ διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου του (σ. V - XII). Πάντως ἡ ἔρευνα, τόσο πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν ἀρχείων ὅσο καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν ἐκδόσεων μετὸ συγκεντρωμένους ἢ μεμονωμένους ἐπιστολὰς τοῦ Villoison, δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε ἐξαντλητικὰ.

3. Χρησιμοποιεῖ τὶς *Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette* (1790 - 1796) ... Παρίσι 1877. Στὴν συλλογὴ αὐτὴ δημοσιεύονται καὶ ἔξι ἀχρονολόγητες ἐπιστολὰς τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Villoison — πάντως τῶν ἐτῶν 1790 - 1793 —, μία (ἀρ. 3) ἀπὸ τὸ προσωπικὸ χεῖρ τοῦ de la Rochette, ποὺ σήμερα λανθάνει, καὶ οἱ ὑπόλοιπες (ἀρ. 39 - 43) ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Villoison

και σε δσες ἑλληνικὲς πηγὲς τοῦ ἦταν προσιτὲς ⁴, ζωντάνεψε μὲ εὐσυνείδητη ἀφοσίωση στὰ κείμενα τὸ ἱστορικὸ τῆς φιλίας τους και παρακολούθησε τὴν ἐξέλιξή της ἀπὸ τὴν σκοπιὰ ἀντικειμενικοῦ ὁπωσδήποτε παρατηρητῆ. Ὡστόσο θὰ μπορούσε κανεὶς σήμερα νὰ ἐπισημάνῃ μερικὲς ἀφηγηματικὲς ἀνακρίθειες και χρονολογικὲς ἀνακολουθίες — ἐκεῖ ὅπου τὸν ἐπρόδωσαν οἱ πηγὲς τοῦ ⁵ — και νὰ ἀνασκευάσῃ κάποιους αὐθαίρετους συλλογισμοὺς, ὅσους ἢ περιωρισμένη ἑλληνομάθεια τοῦ Joret εἶχε καταστήσει ἀναπόφευκτους.

Ἡ μελέτη μας αὐτὴ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ συζητήσῃ και νὰ ἐλέγξῃ τὶς ἐπισημασθεὶς ἀπόψεις ποὺ ἐστηρίχθησαν σὲ ἀδέβαιες μαρτυρίες· νὰ θεωρήσῃ μερικὰ φαινόμενα ἐξ ὑπαρχῆς — στὴν οὐσία νὰ θέσῃ καινούργια προβλήματα — και τέλος νὰ μεγεθύνῃ τὴν εἰκόνα μιᾶς φιλίας, πού, ἂν και εἶχε τὶς προϋποθέσεις νὰ ἐξελιχθῇ ὀμαλά, κατέληξε σὲ μιὰ ἐντελῶς ψυχρὴ και συμβατικὴ σχέση.

ποὺ σώζονται στὴν Bibliothèque Nationale (Supplément grec, κωδ. 943). Τέσσερα νέα, ἐπίσης ἀχρονολόγητα, γράμματα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Villoison, τῆς περιόδου 1790 - 1793, ἐδημοσίευσαν ταυτόχρονα ἀπὸ μὲν τὰ αὐτόγραφα τους (Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου τοῦ Leyden) ὁ Π. Ἐνεπεκίδης, *Documents et nouvelles lettres inédites d'Ad. Coray, tirées des bibliothèques et archives européennes*, π. «Jahrbuch des Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft», 5 (1956), ἀρ. ἐπιστ. 3-6, και ἀπὸ φωτοτυπίες τους ποὺ ὑπάρχουν στὴν Γεννάδειο, ὁ Φ. Ἡλιοῦ, *Ἀνέκδοτα και ξεχασμένα γράμματα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ*. αἴ Ἐρανὸς εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», Ἀθῆναι 1956, ἀρ. ἐπιστ. 2 - 5 (Στὶς σ. 106 - 110 σχόλια). Τέλος τρεῖς ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ χωρὶς ἀναγραφὴ ἀποδέκτη, ποὺ βρίσκονται στὸ ὑπ' ἀριθ. 490 χφ. τῆς Βιβλιοθήκης Χίου και πρόκειται σύντομα νὰ ἐκδοθοῦν, εἶναι ἐξακριβωμένο ὅτι προωρίζονταν γιὰ τὸν Villoison. Πληροφορικὰ ἀναφέρω ὅτι ὡς τώρα δὲν ἔχει ἀνιχνευθῆ κανένα γράμμα τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ πρὸς τὸν Κοραῆ.

4. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Αὐτοβιογραφία τοῦ Κοραῆ και τὶς σχετικὲς μὲ τὴν γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἐπιστολὲς πρὸς Πρωτοψάλτη, τὶς ὁποῖες γνωρίζει ἀπὸ τὶς γαλλικὲς τους μεταφράσεις (ἢ πρώτη: *Lettres inédites etc.*, σ. XXI-XXXIX. Οἱ δευτέρες: *Lettres de Coray au protopsalte de Smyrne Dimitrios Lotos sur les événements de la Révolution française [1782-1793], traduites... et publiées par le Mis de Queux de Saint-Hilaire*, Παρίσι 1880), ὁ Joret ἀγνοεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποίησῃ τὴν βασικὴ τετράτομη ἐκδοσὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ, τὴν ὁποίαν ἐπιμελήθηκε ὁ Ν. Δαμαλᾶς (Ἀθῆναι, 1885-1886). Σημειῶνω τέλος ὅτι ὁ Joret δὲν ξέρει καμμία ἀπὸ τὶς γνωστὲς βιο - βιβλιογραφικὲς ἐργασίες γιὰ τὸν Κοραῆ (Ἀργυρόπουλου, Μάμουκα, Θερειανοῦ, Γεννάδιου κλπ.), ἔστω και γιὰ τὴν λίγη συνδρομὴ ποὺ θὰ τοῦ ἐπρόσφεραν στὸ συγκεκριμένο θέμα του.

5. Ἡ χρονολογικὴ κατάταξις σημαντικοῦ ἀριθμοῦ κοραϊκῶν ἐπιστολῶν δὲν ἀναφέρομαι μόνο στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Δαμαλᾶ ἀλλὰ και στὴν περισσότερο

Α'.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1782 ὁ Villoison, ὕστερα ἀπὸ τετράχρονη σχεδὸν παραμονὴ στὴν Βενετία, μὲ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν πρόσφατων φιλολογικῶν του ἐπιτυχιῶν — τὰ *Anecdota Graeca* εἶχαν ἐκδοθῆ μόλις τὸν προηγούμενο χρόνο, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ Ἰλιάδα, τὸ μεγάλο του εὔρημα, θὰ ἐγνώριζε τὴν δημοσιότητα ἕξι χρόνια ἀργότερα — ἐτοιμαζόταν γιὰ τὸ ταξίδι τῆς Βαχμάρης, καλεσμένος ἀπὸ τὸ στενὸ του φίλο δούκα Κάρολο Αὐγουστο. Λίγο πρὶν, ἕνα γράμμα σταλμένο ἀπὸ τὴ Σμύρνη, φαίνεται νὰ εἶχε κινήσει τὴν προσοχὴ τοῦ πολυάσχολου ἐπιστήμονα. Ὁ ἀποστολέας τοῦ ἦταν ἄγνωστος⁶, ἀλλ' ἡ ἀρχαιομάθεια ποῦ κοσμοῦσε αὐτὸ τὸ γράμμα δὲν ἔμεινε ἀπαρατήρητη ἀπὸ τὸν ἀποδέκτη του. Στις 13 Μαρτίου, γράφοντας στὸν ὀλλανδὸ φιλόλογο Wyttenbach, ὁ Villoison μνημονεύει τὴν λήψην τῆς ἐπιστολῆς συνοδεύοντας τὴν πληροφορίαν

ἐπιμελημένη συλλογὴ τῶν *Lettres inédites* — ἀμφισβητεῖται σήμερα σοβαρὰ. Καρπὸς προσωπικῆς ἔρευνας στὰ ἀχρονολόγητα γράμματα τῆς γαλλικῆς συλλογῆς ἐστάθηκε σειρά ὀλόκληρη ἀπὸ ἀνακατατάξεις, ποῦ ἐβασίσθησαν σὲ ἐνδείξεις τουλάχιστο ἀσφαλέστερες ἀπὸ ὅσες ἔλαβαν ὑπ' ὄψην τους οἱ ἐκδότες τῶν *Lettres inédites*. Ἐνδεικτικὰ σημειῶνω, ὅτι ἡ ὑπ' ἀριθ. 18 ἐπιστολὴ τῆς συλλογῆς, ποῦ τοποθετεῖται στὰ 1792, ἔχει γραφῆ δέκα περίπου χρόνια ἀργότερα.

6. Ὁ Κοραῆς μοιάζει κατηγορηματικὸς ὡς πρὸς τὶς συνθήκες τῆς γνωριμίας του μὲ τὸν Villoison. Γράφει στὸν Πρωτοψάλτη (23 Μαρτίου 1785): «... μῆτε μὲ εἶδε μῆτε μὲ ἤξεύρει· διὰ μόνων ἐπιστολῶν ἐφιλιώθη μετ' ἐμοῦ» (Δαμ. Α', 46). Ἡ μαρτυρία του ἔρχεται νὰ ἐνισχύσῃ τὴν καλὰ τεκμηριωμένη ἀποψήν, ὅτι ὁ Κοραῆς ἔφτασε στὴν Σμύρνη, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ Ἄμστερνταμ, τὸν Ἰούλιο ἢ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1778 (Τὰ σχετικὰ μὲ τὶς χρονολογικὰς ἐξακριβώσεις τῶν ταξιδιῶν του, βλ. συγκεντρωμένα στὴν μελέτη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραῆ...* «Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἄμαντον», Ἀθήναι 1940, σ. 4, σημ. 1). Ἄν ὁ Κοραῆς εἶχε περάσει «ὄλον σχεδὸν τὸν χειμῶνα τοῦ 1778 ἔτους» στὴν Βενετία (Βίος Ἀδαμαντίου Κοραῆ συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἰδίου... Ἐν Παρισίοις 1833, σ. 19) δὲν θὰ εἶχε μείνει ἀπροειδοποίητος οὔτε ἀσυγκίνητος ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ Villoison, ποῦ βρισκόταν ἐκεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχὰς Νοεμβρίου τοῦ 1778 μὲ τὸ βάρος τοῦ ἀναγνωρισμένου φιλόλογου καὶ τὴν αἴγλη τοῦ τιμημένου ἀπὸ τὶς περισσότερες εὐρωπαϊκὰς ἀκαδημίαις σοφοῦ. Ὁ κοινωνικὸς ἐξ ἄλλου χαρακτήρας τοῦ Villoison θὰ διευκόλυνε μᾶλλον μιά, ἔστω τυχαία, συνάντησιν τῶν δύο λογίων, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς ἐπεδίωκε τὴν συναναστροφὴν τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας καὶ ἔδειχνε ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία ποῦ τυπώνονταν ἐκεῖ, ἐνόψει μάλιστα τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἑλλάδα. (Πρβλ. Σωκρ. Κουγέα, *Τὸ ταξίδι τοῦ Villoison στὴν Ἑλλάδα [1784-1786]*. «Ἀφιέρωμα στὴ μνήμην τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη», Ἀθήνα 1960, σ. 189). Ἐπομένως, ἂν ὁ Κοραῆς εἶχε γνωρίσει τὸν Villoison, ἡ δῆλωσίν του στὸ γράμμα τῆς 23 Μαρτίου 1785 θὰ ἦταν ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς περιττή.

μέ την κρίση του ειδήμονα : «J'ai reçu dernièrement une lettre d'un certain Coray, grec de Smyrne, qui me paroît connoître la littérature grecque»⁷.

Είναι άτύχημα που ο συνήθως φλύαρος και άσημαντολόγος Vil-loison άφησε άνοικτή την περιέργειά μας σχετικά με το γράμμα του Κοραή. Η αποκάλυψη του περιεχομένου του θα έχρησίμειε δι-πλά : να επιβεβαιώσουμε την τόσο σύντομα διατυπωμένη κρίση του γάλλου έλληνιστή και φυσικά να μάθουμε την αίτία που παρακί-νησε τον Κοραή ν' άπευθυνθή σ' αυτόν. Ήταν ένα γράμμα στο άρχαίο-πρεπο εκείνο επιστολικό ύφος, που πάρα πολύ επιδέξια χειριζόταν και άγαπούσε ο Κοραής τα χρόνια αυτά ; Παρουσίαζε ουσιαστικώτερο, φιλολογικώτερο ένδιαφέρον, καθώς θα είχε κανείς λόγους να υπο-πτεύση⁸ ; Όπως να είναι, και στην μία και στην άλλη περίπτωση δέν πρέπει να αποκλείσουμε κάποια σκοπιμότητα με συγκεκριμέ-νους στόχους. Είμαστε στην έποχή, όπου οι προσανατολισμοί του Κοραή, άποσαφηνισμένοι και παγιωμένοι όριστικά, άναζητούν διέ-ξοδο προς τη Δύση. Το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου (1782), έχοντας

7. Προφανώς από παραδρομή, ή μηνολόγηση της επιστολής στον Joret : 13 Mai 1782 (σ. 345, σημ. 2), λανθασμένη. Κι αν άκόμη δέν είχαμε την δυ-νατότητα να έλέγξουμε το λάθος άρχαιακά, άλλα, έξ ίσου άσφαλής τεκμήρια θα μπορούσαν να μάς οδηγήσουν στην επισήμανσή του : α) Στις 13 Μαΐου ο Villoison βρίσκειται στην Βαϊμάρη, όπου έχει φθάσει έξι ήμέρες νωρίτερα. (Jo-ret, σ. 219). Στόν Wyttenbach γράφει από εκεί για πρώτη φορά στις 20 Ίου-λίου 1782 (σ. 233). β) Γράμμα, σταλμένο στόν όλλανδό φιλόλογο από την Βενετία στις 13 Μαρτίου 1782, μνημονεύεται επανειλημμένως (σ. 211, σημ. 3, 4, 6). Άντίθετα, πουθενά άλλου δέν συναντάμε την μνεία του, πάντως άνύ-παρκτου, γράμματος της 13 Μαΐου. γ) Η άρχαιακή ένδειξη και στις δύο πε-ριπτώσεις (έπιστ. 13 Μαρτίου και 13 Μαΐου) συμπίπτει άπόλυτα : Bibl. Nat., Ms lat. 168, fol. 63.

8. Σχετικά βλ. Κ. Θ. Δημαρής, έ. ά. σ. 9 και 10, σημ. 1. Τοῦ ίδιου, "Εξη γράμματα του Κοραή σχολιασμένα. α' Αθηνά, 52 (1948), σ. 119. Για τα άρχαιακά ποιήματα του Κοραή βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστής, "Ανέκδοτον ποίημα Άδ. Κοραή, ΔΙΕΕ, 6 (1903), σ. 163 και Κ. "Αμαντος, Ποιήματα και άλλα δημο-σιεύματα του Άδ. Κοραή. α' Ελληνικά, 6 (1933), σ. 161-188.

9. Η έξοικείωση του Κοραή με την κλασσική παιδεία άρχισε πολύ νω-ρίς. Νέος διαβάζει «έλληνικούς συγγραφείς» και διδάσκεται από τον Βερ-νάρδο Κεύνο λατινικά για να παρακολουθή τις συνταγμένες σ' αυτή τη γλώσ-σα σημειώσεις «πολλών έλληνικών βιβλίων». Ο σοφός ιερωμένος δανείζει στόν Κοραή «λατινούς ένδόξους συγγραφείς» και του άνοίγει με εύχαρίστηση την βιβλιοθήκη του (Αύτοβιογραφία, σ. 10-14 και 16. Για τις σχέσεις Κοραή-Κεύνου, βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστής, Βεργάρδος Κευν και Κοραής, «Παρνασσός» ΙΣ' [1893/94], σ. 601-612. Τοῦ ίδιου, Συμπληρωματικά τινα περι Βεργάρδου

υπερνικήσει και τις τελευταίες δυσκολίες, θά πάρη τὸ δρόμο γιὰ τὸ Montpellier. Ἐν δὲν ἦταν τυχαία ἡ ἐκλογή τῆς Γαλλίας, θά εἶχαμε ἴσως τὸ δικαίωμα νὰ τὴν συσχετίσουμε καὶ μὲ τὸ γράμμα τῆς 13 Μαρτίου¹⁰.

Ἄνεξάρτητα ὥστόσο ἀπὸ τις ὁποιοσδήποτε συμπτώσεις καὶ τοὺς ὁποιοσδήποτε συσχετισμούς, ὅσους μποροῦν αὐτὲς νὰ προκαλέσουν, ἓνα εἶναι βέβαιο: ὅτι ὁ Villoison δὲν ἔχασε ποτὲ τὰ ἴχνη τοῦ ἔλληνα ἐπιστολογράφου του. Ἡ ἐπιστροφή στὸ Παρίσι τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1783

Κεῖν καὶ Κοραῆ. «Ἄρμονία» Α' [1900], σ. 729-741). Ἡ διαμονὴ στὸ Ἄμστερνταμ (1771-1778), φημισμένο κέντρο κλασσικῶν σπουδῶν, γονιμοποιεῖ περισσότερο τὴν ἔφεση τοῦ Κοραῆ πρὸς τὰ ἀρχαῖα γράμματα. Ἀργότερα (1786) θά θεωρήσῃ εὐεργεσία τοῦ Θεοῦ τὸ ταξίδι τῆς Ὀλλανδίας, ἐπειδὴ τὸν διδάξε νὰ μελετᾷ «τοὺς ἔλληνας συγγραφεῖς μὲ μέθοδον παντάπασι διάφορον» (Δαμ. Α' 65). Δεῖγμα τῆς ἀρχαιομάθειας τοῦ Κοραῆ στὰ χρόνια αὐτά, καθὼς ἤδη παρητήρηθηκε (Κ. Ἀμαντος, Ἄδαμάντιος Κοραῆς, «Ἑλληνικά» Σ' [1933], σ. 10 σημ. 2 καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὰ νεανικά χρόνια...* σ. 2 [σημ.] καὶ 47) ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο γνωστὸ στὴν ἀλληλογραφία του γράμμα τῆς 23 Σεπτεμβρίου 1774 πρὸς τοὺς Μ. Πετροκόκκινο καὶ Α. Πατεράκη, πρωτοδημοσιευμένο στὴν ἐφ. «Νέα Ἡμέρα», Ἀθηνῶν, ἀρ. 1-4, Ἰούλιος 1912 (Γιὰ τις λόγιες ἀσχολίες τοῦ Κοραῆ στὴν Ὀλλανδία χρησιμὴ ἡ ἐργασία τοῦ D. C. Hesselning, *Korais et ses amis Hollandais*. «Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου», Ἀθῆναι 1935, σ. 1-6). Μὲ τὴν ἐπιστροφή στὴν Σμύρνη (1778) ὁ Κοραῆς φαίνεται νὰ ἐφαρμόζῃ στὴν πράξη τὰ διδάγματα τοῦ Ἄμστερνταμ ἀποταμιεύοντας τις γνώσεις καὶ καταχωρίζοντας μεθοδικὰ τις παρατηρήσεις του ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν κλασσικῶν σὲ εἰδικὰ σημειωματάρια. (Ἐξαντλητικὴ ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου ἑνὸς τέτοιου σημειωματάριου, τῆς «Ἀνθολογίας» του, μᾶς ἔδωσε ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς στὴν παραπάνω μνημονεύομενη ἐργασία του). Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Κοραῆς γράφει ἀρχαϊκὲς ἐπιστολὰς καὶ ποιήματα (βλ. σημ. 8). Ἐνα χρόνο μετὰ τὴν ἀφιξὴ του στὸ Montpellier (1783) ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ διακρίνῃ ἀδυναμίες σὲ ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τὸ θάρρος νὰ στείλῃ τις σχετικὲς κρίσεις του στὸν Villoison (βλ. σ. 70). Ἔτσι δὲν εἶναι ἀπίθανο καὶ τὸ γράμμα τῆς 13 Μαρτίου 1782 νὰ περιεῖχε κριτικὰ σὲ κάποιον ἀρχαῖον κείμενο. Ἐφ' ὅσον εἶναι σωστὴ ἡ εἰκασία μου, θά ἔβλεπα πολὺ φυσικὸ τὸ κείμενο αὐτὸ νὰ ἔχῃ σχέση μὲ μιὰν ἀπὸ τις ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη γνωστὲς ἐκδόσεις τοῦ Villoison, πῶ πιθανὸ μὲ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Λόγγου. (Ὁ Λόγγος κυκλοφόρησε τὸ 1778, ἐνῶ τὰ *Anecdota graeca* εἶδαν τὴ δημοσιότητα στὰ μέσα τοῦ 1781, δηλ. πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰ νὰ βρισκῶνται κιόλας στὰ χέρια τοῦ Κοραῆ. Ἄλλωστε καὶ τὸ περιεχόμενό τους δὲν νομίζω ὅτι θά μπορούσε νὰ ἐλύσῃ ἰδιαίτερα τὸν σμυρναῖο λόγιον).

10. Ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς ἦταν πολὺ ἀρμόδιο πρόσωπο νὰ παράσχῃ στὸν Κοραῆ πληροφορίες γιὰ τις σπουδὲς στὴν Γαλλία, καὶ βέβαια νὰ τὸν συστήσῃ στοὺς καθηγητὲς τοῦ Montpellier. Τὸ τελευταῖο θά τὸ ἔκανε ἀσφαλῶς πρόθυμα.

ἐπεφύλασσε στὸν γάλλο ἐρευνητὴ καινούργιες μέριμνες. Τὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα¹¹, ἀπὸ καιρὸ σχεδιασμένο, ἔμοιαζε τώρα νὰ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν πραγματοποίησή του. Περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο ἀπασχολήθηκε ὁ Villoison μὲ τὴν προετοιμασία του. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1784, ἐγκαταλείποντας τὴ Γαλλία, ἔφερε μαζί του συστατικά γράμματα καὶ ἀπὸ τὸν σμυρνιῶ σπουδαστὴ τοῦ Montpellier¹².

Κάτω ἀπὸ ποιῆς συνθήκες διασταυρώθηκαν ξανὰ εἰ δρόμοι τους καὶ μὲ τίνος τὴν πρωτοβουλία, δὲν μᾶς διαφωτίζουν οἱ πηγές. Πάντως εἶναι ἐξακριβωμένο ἔτι ἀνάμεσα στὴν ἐπιστροφή τοῦ Villoison ἀπὸ τὴν Βαϊμάρη (Ἀπρίλιος 1783) καὶ στὸ ταξίδι τῆς Ἀνατολῆς (Ἰούλιος 1784) ἄρχισε μιὰ δευτέρη φάση σχέσεων, τῆς ὁποίας αὐτὴ τὴ φορά ξέρουμε τὸ περιεχόμενο ἢ τουλάχιστο μιὰν ὀρισμένη ἐκδήλωσή του. Ὁ Κοραῆς στέλνει ἐμπιστευτικὰ στὸν Villoison δείγματα τῆς πρώιμης κριτικῆς του ἐκάνοτητας: μερικὲς παρατηρήσεις στὸν Ἰσοκράτη καὶ τὸν Λυσία τοῦ γάλλου ἱερωμένου καὶ φιλόλογου Abbé Auger (1734 - 1792), συνάδελφου τοῦ Villoison στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν. Οἱ κρίσεις αὐτὲς θὰ φτάσουν τελικὰ στὰ χέρια τοῦ Auger, ποὺ θὰ ἐπιδείξει σπάνιο ἐπιστημονικὸ ἦθος: θὰ χρίση στὸν ἐπικριτὴ του τοὺς δύο ἀττικοὺς ρήτορες καὶ θὰ ἐπιζητήση εἰλικρινὰ τὴν φιλία του. Ἡ ἀνάμνηση τοῦ δεσμοῦ τους, ὁ ὁποῖος ἀργότερα συσφίχθηκε ἀλλ' ἔσβησε, μὲ τὸν θάνατο τοῦ γάλλου ἀββᾶ, νωρὶς στὸ Παρίσι, τιμήθηκε δίκαια στὴν ἀλληλογραφία καὶ στὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ¹³.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἐμπρὸς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Villoison γιὰ τὸν Κοραῆ θὰ μεγαλώνη ὀλοένα καὶ περισσότερο, καθὼς ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς θὰ πείθεται χρόνον μὲ τὸ χρόνο γιὰ τὴν φιλολογικὴ ἀριότητα καὶ ἐμπειρία τοῦ ἑλληνα γιατροῦ. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1787 ὁ Villoison βρισκόταν πάλι στὸ Παρίσι γεμάτος ἐντυπώσεις ἀλλὰ καὶ κάπως ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὶς ἐρευνές του στὴν Ἑλλάδα. Ἀδικαιολόγητη βραδύτητα στὸ τύπωμα τῆς Ἰλιάδας εἶχε καθυστερήσει σημαντικὰ τὴν ἐκδόσή της καὶ αὐτὴν λογάριαζε τώρα νὰ προωθήση. Ὅστερα σκεπτόταν ν' ἀφοσιωθῆ στὸ μεγάλο ὄνειρο τῆς ζωῆς του, τὴν συγκριτικὴ ἔρευνα ἀνάμεσα στὸν ἄρ-

11. Γιὰ τὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα βλ. τὸ σχετικὸ κεφάλαιο στὸν Joret (σ. 249 κ. ἐ.) καὶ τὴν ἐργασία τοῦ Σωκρ. Κουγέα, ἔ.ἀ. σ. 189-203, ὅπου καὶ ἀρκετὰ γιὰ τὶς σχέσεις Κοραῆ-Villoison.

12. Δαμ. Α', 43.

13. Τὴν ἱστορία μὲ τὸν Abbé Auger μαθαίνουμε ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες τρεῖς ἐπιστολές τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Πρωτοψάλτη: 23 Μαρτίου 1785 (Δαμ. Α', 47), Ἀπριλίου - Μαΐου 1785 (Δαμ. Α', 335) καὶ 20 Δεκεμβρίου 1788 (Δαμ. Α', 169-170). Ἡ δευτέρη ἐπιστολὴ στὸν Δαμαλᾶ εἶναι ἀχρονολόγητη, ἐνῶ στὴν

χαίτο και στὸν νεώτερο ἑλληνικὸ κόσμο. Ἐνα ὄνειρο, τοῦ ὁποῖου τὴν ὀλοκλήρωση θὰ ματαιώσῃ ὀριστικὰ ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ ἐμπνευστῆ του¹⁴.

Τὰ ἴδια αὐτὰ χρόνια ὁ Κοραῆς, παλεύοντας μὲ ἀφάνταστες στερήσεις καὶ μιὰ κράση νοσηρῆ καὶ εὐθραυστῆ¹⁵, μπόρεσε νὰ φθάσῃ στὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἀκαδημαϊκῆς σπουδῆς. Τιμημένος μὲ τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορα ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1786 θὰ γίνῃ τὸν ἐπόμενο χρόνο δεκτὸς στὴν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τοῦ Montpellier καὶ λίγο ἀργότερα θὰ δημοσιεύσῃ τὴν πρώτη ἱατρικὴ του μετὰφραση. Ὅλα αὐτὰ βέβαια μαρτυροῦσαν τὴν ἀναμφισβήτητὴ ἀξία του καὶ δικαιολογοῦσαν τὴν πανηγυρικὴ ἀναγνώρισή της. Ὁ ἴδιος ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἦταν πολὺ εὐχρηστημένος. Καθημερινὰ κατατροχόταν ἀπὸ τὴν μέριμνα γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του· ἐπαγρυπνοῦσε γι' αὐτὴ τὴν ἀγέρωχη ἀξιοπρέπεια,

συλλογὴ τοῦ Ρώτα (*Ἀπάνθιομα Β'*, 1841, σ. 26) ἔχει λαθασμένη χρονία : 11 Ἰουλίου 1783. Τὴν τρίτῃ τέλος ἐπιστολὴ χρονολογεῖ ὁ Δαμαλᾶς : 20 Δεκεμβρίου 1790. Γιὰ τὴν σειρὰ τῶν γραμμάτων αὐτῶν δὲν μᾶς μένει σήμερα καμιά ἀμφιβολία. Ὁ Κοραῆς δὲν ἀναφέρει πουθενὰ τὸ ὄνομα τοῦ Auger. Ἴσως γι' αὐτὸ ἐνόμισαν οἱ μελετητὲς ὅτι οἱ κριτικὲς σημειώσεις τοῦ Κοραῆ ἀφοροῦσαν σὲ κείμενο ἐκδεδομένο ἀπὸ τὸν Villoison (Joret, σ. 345, Σ. Κουγέας, ἔ.ἀ., σ. 200). Στὴν ταύτιση ὠδηγηθήκαμε ἀπὸ τὴν μνεία τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἰσοκράτη καὶ Λυσία (ἐπιστ. 20 Δεκεμβρίου 1788), τίς ὁποῖες εἶχε δημοσιεύσει ὁ γάλλος «ἀκαδημαϊκὸς» ἀντίστοιχα στὰ 1782 καὶ 1783. Τὴν ἀποψή μας ἐνισχύουν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν, ὅσα γράφει ὁ Κοραῆς στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ δικοῦ του Ἰσοκράτη (*Ἰσοκράτους λόγοι καὶ ἐπιστολαί*, Παρίσι 1807, τ. α', σ. 95) : «...Αὐγῆρε φίλε... ζῶν ἔτι με ἠρώτησας πολυλάκις, μὲ φιλοσοφικὴν ἀνδρείαν, τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπὸ τὸ στόμα μου τὴν ἤκουσας μὲ τῆς εὐχαριστίας τὸ γλυκὺ μεϊδίημα». Βλ. καὶ ἄλλη κρίση τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν Auger στὶς *Lettres inédites*, σ. 40. Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρονικοῦ πλαισίου, μέσα στὸ ὁποῖο ξαναρχίζει γιὰ δευτέρῃ φορὰ ἡ ἐπικοινωνία Κοραῆ καὶ Villoison, εὐκόλα φθάνομε στὶς σχετικὲς ἐξακριβώσεις : Στὶς 23 Μαρτίου 1785 ὁ Κοραῆς ἔχει λάβει κιόλας τὸ δῶρο τοῦ Auger γιὰ τίς κριτικὲς του παρατηρήσεις, πού πέρασαν πρῶτα ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Villoison (βλ. ἐπιστ. 20 Δεκ. 1788). Ἄρα ante quem τῆς ἐπικοινωνίας τους ἡ ἀναχώρηση τοῦ γάλλου σοφοῦ γιὰ τὴν Ἑλλάδα (Ἰούλιος 1784). Post quem πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Λυσία (1783), ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Villoison ἀπὸ τὴν Βαϊμάρη.

14. Οἱ ὑπ' ἀρ. 946 - 960 κωδ. τοῦ *Supplément grec* περιέχουν τὰ σχεδιάσματα τοῦ Villoison γιὰ τὸ συγκριτικὸ ἔργο του. Ὅσο ξέρω, πολὺ λίγο ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Βλ. Joret, σ. 307, 326, 391 κέξ. Γιὰ τοὺς λόγους πού ἐμπόδισαν τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου, βλ. Σ. Κουγέας, ἔ.ἀ., σ. 200.

15. «Πρόσθετες εἰς αὐτὰ καὶ τὸν παροξυσμὸν ὅστις μ' ἐτυράννησε χρόνους τρεῖς συνεχῶς...» (Δαμ. Α', 62). «...καὶ αὐταὶ αἱ ἀγρυπνίαι μὲ συμβαίνουσι

πού κατά κανέναν τρόπο δεν ήθελε να συμφιλιώσει με την πραγματικότητα¹⁶ 'Επάνω από όλα τον βασάνιζε ξμμονα ή σκέψη του αὐριο. Στην Σμύρνη τον περίμεναν να επιστρέψη¹⁷ στο Montpellier του παρυσιάζονταν ευδαίμονες προοπτικές επαγγελματικῆς εξέλιξεως¹⁸· για μιὰ στιγμή σκέφθηκε να περάσει στην Τεργέστη ἢ τὰ Ἰόνια νησιά¹⁹. 'Εδίσταζε όμως για όλα. Τὸ πρόβλημα δὲν ἔκλεινε με αὐτὴ ἢ ἐκείνη τὴ λύση, γιατί εἶχε βαθύτερες καὶ τραγικότερες διαστάσεις. "Αν ὁ Κοραῆς ἀφιέρωνε τὸν ἑαυτὸ του στὴν ἀσκηση τῆς ἱατρικῆς, ἔπρεπε νὰ προδώσει, νὰ ἀρνηθῆ τὴν ἀληθινὴ του φύση. 'Ο ἴδιος ἄλλωστε αἰσθανόταν πολὺ ἄρρωστος γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὸν συγκινοῦν οἱ ξένες δυστυχίες καὶ τὰ ἀλλότρια παθήματα. Τὸ ἔαρὸς τέλος τῶν σαράντα του χρόνων δύσκολα ἐνθάρρυνε μιὰ τέτοια ἀπίψαση. "Ἐτσι πειθάρχησε στὴν μοιραία του κλήση κι ἄς ἦταν κιόλας ἀρκετὰ ἀργά²⁰. 'Ἡ πρόκληση ἀπὸ τὸ Παρίσι ἐπρόσφερε τὰ προσχήματα.

'Ο Villoison δὲν εἶχε ξεχάσει τὸν σπουδαστὴ τοῦ Montpellier. Τὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα, φέρνοντάς τον σὲ ἐπαφή με τοὺς οἰκείους καὶ φίλους τοῦ Κοραῆ²¹, ἀνανέωσε τὴν συμπάθεια καὶ τὴν ἐκτίμηση ποὺ ἔτρεφε στὸ πρόσωπό του. Τώρα ἔλοι εἰ ἐπίζηλοι τίτλοι, ὅσους στὴν διάρκεια τῆς ἀπουσίας του εἶχε ἀποκτήσει ὁ συμρναῖος γιατρός, πα-

πολλάκις...» (Δαμ. Α', 86). «...τὸ ἡμισυ τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς μου ἐδαπανήθη εἰς τοὺς πυρετοὺς μου...» (Δαμ. Α', 91). «προσπαλαίω... με τὴν πενίαν καὶ τοὺς κόπους τῶν μαθημάτων... ἄνθρωπος λεπτῆς καὶ νοσηρᾶς κράσεως...» (Δαμ. Α', 97-98). Πρβλ. ὁμοίως Δαμ. Α', 79, 88, 103, 105.

16. Δαμ. Α', 46.

17. Ρώτας, Ἀπάνθισμα Β' (1841), σ. 79. Α. Κοραῆ, Ἀλληλογραφία, «Νεοελ. Κείμενα», ἐπιστ. 24 (ὑπὸ ἐκδ.). Στὸν Ρώτα, ἔ.ἀ., σ. 79 καὶ στὶς *Lettres inédites*, σ. 2, τὸ σχετικὸ χωρίο παραλείπεται. Πρβλ. Δαμ. Α', 117, 158, 160. Γιὰ τὴν ἐπιστροφή γενικώτερα στὴν Σμύρνη βλ. καὶ τοῦ Δ. Γκίνη, *Τὰ ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῆ...* Ἀθήνα 1948, σ. 9, σημ. 4.

18. Ρώτας, ἔ. ἀ. σ. 80 καὶ *Lettres inédites*, σ. 2.

19. Δαμαλᾶς Α', 117.

20. 'Ο Κοραῆς κατὰ βάθος ἀδιαφοροῦσε γιὰ τὴν τέχνη τοῦ Ἀσκληπιοῦ. 'Ο ἴδιος γράφει ὅτι σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Εὐρώπη δὲν ἦταν νὰ γίνῃ γιατρός (*Αὐτοβιογραφία*, σ. 20). Ἴσως νὰ τοῦ ἔλειπε καὶ ἡ ἀπαραίτητη πρακτικὴ δεξιότητα γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς ἱατρικῆς. Πάντως, οἱ ἱατρικὲς συμβουλές, ὅσες τοῦ ζητήθηκαν στὴν διάρκεια τῶν σπουδῶν του ἢ ἀργότερα, μὴ φαίνονται ἀρκετὰ ἀπλοϊκὲς (πρβλ. Δαμ. Α', 49, 269-270 κ:ἄ.). Οἱ ἱατρικὲς πάλι μεταφράσεις του δὲν ἀναιροῦν τὴν ἀποψή μας. Εἶναι γινώστὸ ὅτι ἔγιναν γιὰ βιοπορισμὸ.

21. Ἀπὸ τὴ Σμύρνη πέρασε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Villoison στὶς ἀρχὲς τοῦ 1785 (Joret, σ. 296 καὶ Σ. Κουγέας, ἔ. ἀ., σ. 193). Οἱ γονεῖς τοῦ Κοραῆ δὲν ζῶσαν γιὰ νὰ τοὺς γνωρίσει (Φ. Ἡλιοῦ, Ἀνέκδοτα καὶ ξεχασμένα γράμματα,

ρείχαν νέες άφορμές θαυμασμού και ενδιαφέροντος. Στις άρχές του 1788 ο Κοραής δέχεται στο σπίτι του τον λόγιο επίσκοπο της Agde Rounvray de Sandricourt και έχει μαζί του μιάν ενδιαφέρουσα συζήτηση. Για την επίσκεψη δέν ήταν άνεύθυνος ο Villoison²². Τόν ίδιο καιρό οι δραστηριότητες του Κοραή φαίνεται νά έχουν στραφή πρὸς φιλολογικώτερες ζητήσεις, άν όχι με την παρακίνηση του Villoison, ασφαλώς όμως με την επιδοκιμασία του²³. Έτσι μπορούμε τώρα νά εξηγήσουμε γιατί ο γάλλος σοφός ενδιαφέρθηκε νά τον προσκαλέση στο Παρίσι και γιατί ο Κοραής, πού τον δελέαζε πάντα μιά τέτοια σκέψη²⁴, άνταποκρίθηκε πρόθυμα στην πρόσκληση²⁵. Ήταν άπαλλαγμένη από κάθε ύποψία ιδιοτέλειας ή χειρονομία του Villoison; Δέν είναι εύκολο νά διακινδυνεύσουμε μιάν άρνητική άπάντηση. Μάς επιτρέπεται όμως νά την ιδεασθούμε. Ή παρουσία ενός νεοέλληνα λόγιου στο άμεσο περιβάλλον του θά ήταν χωρίς άλλο χρήσιμη, τώρα πού έτοιμαζόταν νά προχωρήση στις έρευνές του γύρω στον άρχαιο και τον νεώτερο έλληνισμό.

Τήν νέα περίοδο σχέσεων, πού εγκαινιάσθηκε άνάμεσα στους δύο άνδρες τον Μάιο του 1788 στο Παρίσι, παρακολουθούμε άπρόσκοπτα σε όλη την έκτασή της. Γνωρίζουμε πολύ καλά πώς αυτές διαμορφώθηκαν

σ. 107, σχόλια στον στ. 34). 'Ο πατέρας του είχε πεθάνει τον 'Ιούλιο του 1783 και ή μητέρα του ένα χρόνο άργότερα (Αύτοβ. σ. 21). "Άλλωστε στο ίδιο εκείνο γράμμα, με τὸ όποιο ο Κοραής ζητά από τον Πρωτοψάλτη πληροφορίες για την ύποδοχή πού έτοίμασαν οι Σμυρναίοι στον Villoison (25 Μαρτίου 1785), σημειώνει κάπου, ότι οι γονείς του είναι «μακαρίται» (Δαμ. Α' 46). Τον Πρωτοψάλτη επίσης δέν τον έγνώρισε ο Villoison, ήρθε όμως σε έπαφή με τον Κεϊνο. 'Αργότερα, μέσω του Κοραή, θά επικοινωνή και με τούς δύο (βλ. Φ. 'Ηλιού, έ. ά. σ. 107, σχόλια στους στ. 34 και 36).

22. Δαμ. Α', 109 - 111. Για τὸ όνομα και την τύχη του επισκόπου στην γαλλική 'Επανάσταση βλ. στον Queux de Saint-Hilaire, *Lettres de Coray au protopsalle de Smyrne...*, σ. 41. σημ. 2, από όπου ο Joret (σ. 345).

23. «'Αν είχαν, φίλε μου, τον τρόπον, ήθελε επιχειρισθῶ έργον άλλο, δυσχερέστατον ναί, άλλ' ένδοξώτατον...» (Δαμ. Α', 83). «'Τώρα άσχολούμαι εις άλλα πράγματα αναγκαιότερα δι' έμέ, ίσως δέ και ένδοξώτερα...» (Δαμ. Α', 119). «Μία περίστασις άπροσδόκητος με αναγκάζει νά υπάγω εις Παρισίους, όπου έχω νά διατρέψω όλίγους μήνας, δια νά έρευνήσω πράγματα, αναγκαία εις την βασιλικήν βιβλιοθήκην και παρά των εκείσε σοφών» (Δαμ. Α', 121). 'Από τὸ Παρίσι θά αναγγείλη ο Κοραής στον Πρωτοψάλτη, ότι καταγίνεται στην κριτική άποκατάσταση του 'Ιπποκράτη (Δαμ. Α', 159).

24. 'Επιστ. 23 Μαρτίου 1875: «...άν ήτον τρόπος νά υπάγω εις τὸ Παρίσιον, ήθελε με κάμωσιν μιάν ύποδοχήν έξαιρετον» (Δαμ. Α' 47).

25. Δαμ. Α', 109.

και ποιά εξέλιξη είχαν: ο Κοραΐς θά δικαιώσει τόσο αξία τις ελπίδες του Villoison, ώστε θά δεχθῆ πολλαπλά τις ευεργεσίες του. Κάποτε ωστόσο τὸ διωγκωμένο αὐτὸ ἐνδιαφέρον τοῦ γάλλου σοφοῦ μαζί και κάποιες ἀψυχολόγητες ἐνέργειές του θά προκαλέσουν τὴν δυσφορία τοῦ Κοραΐ και τελικά θά τραυματίσουν καιρία τὴν φιλία τους.

Μέσα σὲ ποιά πλαίσια κινήθηκαν οἱ σχέσεις τους ὡς τὴν ὥρα ὁποῦ κλονίσθηκαν ὀριστικά, μαθαίνουμε ἀπὸ πρῶτο χέρι. Οἱ μαρτυρίες στὴν ἀλληλογραφία τους εἶναι ἀφθονες και διαφωτιστικές. Πουθενά ὁμως δὲν τις συναντᾶμε τόσο συγκεντρωμένες ὅσο σ' ἓνα δημοσιευμένο ἀλλ' ὡς σήμερα ἀθησαύριστο ἀπὸ τὴν ἔρευνα γράμμα τοῦ Villoison, ποῦ ξαναπχρυσιάζουμε παρκαάτω. Ἀποδέκτης του ἦταν ὁ γερμανὸς ἑλληνοιστῆς Fr. W. Sturz (1762-1832), γέννημα και θρέμμα τῆς Λειψίας τῶν Reiske και Ernesti, μὲ ἀξιοπρόσεκτη φιλολογική γονιμότητα ὡς τὰ 1791, χρονιά τῆς ἀλληλογραφίας του μὲ τὸν Villoison²⁶. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Sturz ἐπεξεργαζόταν τὰ Fragmenta τοῦ Ἐμπεδοκλή, σχεδιάζοντας μιὰ μελλοντική ἐκδόσή τους. Στὸν Villoison ἀπευθύνθηκε πιθανώτατα ὕστερα ἀπὸ σύσταση τοῦ συμπατριώτη του θεολόγου και φιλόλογου Mogus, στενοῦ φίλου τοῦ γάλλου ἑλληνοιστῆ, ζητώντας νὰ ἀντιβληθοῦν γιὰ χάρη του οἱ παρισίνοι κώδικες τοῦ ἀκραγαντίου φιλόσοφου. Ἡ ἀντιβολὴ θά γίνῃ τελικά ἀπὸ τὸ ἔμπειρο μάτι τοῦ Κοραΐ και οἱ ἐξαιρετικά χρήσιμοι καρποί της θά σταλοῦν στὸν Sturz συνωδευμένοι ἀπὸ ἓνα μακροσκελέστατο γράμμα τοῦ Villoison, αὐτὸ ἀκριβῶς γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι ἐδῶ ὁ λόγος.

Ὡστόσο ἡ ἐκδόση τοῦ Ἐμπεδοκλή ἦταν τότε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματοποίησή της. Ὅταν ἐπὶ τέλος κυκλοφόρησε, εἶχαν περάσει δεκατέσσερα ὀλόκληρα χρόνια (1805)²⁷. Τὴν ἴδια ἐκεῖνη στιγμή ἡ φιλολογική Εὐρώπη θρηνοῦσε ἀκόμη τὸν θάνατο τοῦ Villoison. Ἐνδίδοντας σὲ ἐπίμονα ἐκφρασμένη ἐπιθυμία τοῦ γάλλου ἑλληνοιστῆ, ὁ Sturz θά

26. Ἐχει ἐκδόσει τὸν ὕμνο τοῦ Κλεάνθη στὸν Δία (1875), τὰ Fragmenta τοῦ Ἑλλάνικου τοῦ Λέσβιου (1787) και τοῦ Φερεκύδη (1789) καθὼς και τρεῖς πραγματεῖες γιὰ τὴν ἀλεξανδρινὴ διάλεκτο (1786 - 1789). Στις ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰ. θά παρουσιάση, ἀνάμεσα σὲ πολλὰς ἄλλες δημοσιεύσεις, τὰ δύο σοβαρώτερα ἔργα του: Τὸ *Lexicon Xenophonticum*, 4 τ., Λειψία 1801 - 1804 και τὰ Fragmenta τοῦ Ἐμπεδοκλή (1805). Βλ. τὴν ἐπόμενη σημείωση.

27. *Empedocles Agrigentinus, De vita et philosophia eius exposuit, carminum reliquias ex antiquis scriptoribus collegit... M. Frider. Guil. Sturz, Lipsiae 1805*, t. I - II. Προηγούμενος, τὸ 1801, εἶχε δημοσιεύσει κριτικά στὸν Ἐμπεδοκλή στὸν Α' τ. τῶν *Commentarii Societatis Philologae Lipsiensis*.

δημοσιεύση, παρ'όλους τούς προσωπικούς του δισταγμούς²⁸, τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 1791 ἀνάμεσα στὸν πρόλογο καὶ τὸ κύριο μέρος τοῦ βιβλίου του²⁹. Ἔτσι περισώθηκε τὸ γράμμα αὐτό, πὸν περιλάμβανε «non solum Coraei, viri egregie docti, vitam et laudes, sed etiam multa insignia praeclarae illius [τοῦ Villoison]... doctrinae specimina...»³⁰.

Πραγματικὰ μιὰ πολὺ μεγάλη ἐνότητα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Villoison εἶναι ἀφιερωμένη στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1791³¹. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτο βιογραφικὸ σχεδιάσμα πὸν συντάχθηκε γιὰ τὸν χιώτη σοφῷ. Βέβαια οἱ πληροφορίες του, πολὺ περιεκτικὲς καὶ σύντομες, δὲν προσθέτουν τίποτε καινούργιο στὰ ὅσα γνωρίζουμε σχετικὰ³². Χαρακτηριστικὴ ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ ἡ ἀπουσία χρονολογικῶν ἀξόνων ἀνάμεσα στοὺς βιογραφικοὺς σταθμούς. Μεγαλύτερη σημασία γιὰ τὸ θέμα μας παρουσιάζει τὸ δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς ἐνότητας, ἐκεῖ ὅπου, κάτω ἀπὸ τίς ἐγκωμιαστικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν φιλολογικὴ δραστηριότητα τοῦ Κοραῆ, ἀναγνωρίζουμε τὰ ἴχνη μιᾶς μεγάλης φιλίας καὶ ἀνακαλύπτουμε τὸ ὑπόβαθρό της: τὸν ἔλλογο θυμωσμὸ καὶ τὸ ἐκτεταμένο ἐνδιαφέρον τοῦ Villoison γιὰ τὸν ἑλληνα φίλο του. Ἡ ἐπιστολή, γραμμὲν λατινικὰ, ὅπως συχνὰ συνήθιζε ὁ γάλλος σοφῷ στὴν ἐπικοινωνία του μὲ τούς εὐρωπαίους φιλόλογους, ἔχει χρονίᾳ 6 Ἰουνίου 1791.

FRIDERICO GULIELMO STURZ S. P. D.

IOHANNES BAPTISTA GASPAR D'ANSSE DE VILLOISON

Mitto tibi, vir praestantissime, Pseudo-Empedoclis cum re-
giis codicibus collati varias lectiones, quas in tuum usum dili-
gentissime excerpit Diamantes Coray, Smyrnensis, in Monspe-*

**Intelligit Villoisonus Sphaeram Empedocli male adscriptam.*

28. t. I, σ. XLIII.

29. t. I, σ. XLIV - LII.

30. t. I, σ. XLIII. Γενικὰ ὁ Sturz φαίνεται νὰ ἐκτιμᾷ πολὺ τὸν Κοραῆ. Στὴν σ. XIII τοῦ ἴδιου τόμου καὶ στὴν σημ. 18 γράφει: «Quae Villoisono debeam, exponet ipsius epistola...ubi etiam Cel. Coraei in bonas literas merita pro merito laudantur...»

31. σ. XLIV - XLVII.

32. Ἀντίθετα ὑπάρχει ἓνα ἄλλα ἀνάμεσα στὸ ταξίδι τῆς Ὀλλανδίας καὶ τοῦ Montpellier. Γιὰ λόγους, πὸν μπορεῖ κανεὶς εὐκολὰ νὰ μαντεύσει, δὲν μνημονεύονται οἱ τρεῖς Κατηχήσεις τοῦ Κοραῆ (1782, 1783), ἐνῶ περιέργως παραλείπεται καὶ ὁ Medicus hippocraticus (1787).

*liensi Universitate Medicinae Doctor, eiusdem urbis Academiae Sodalis, et mox inter sagacissimos Criticos atque ingenii et doctrinae principes recensendus. Is ex insula Chio oriundus, et Smyrnae, ubi illi affines, omnes, ut etiam nunc Graeci vocant, ἀρχοντας et πρωτογέροντας novi, nobili genere natus, ab ineunte adolescentia patriam reliquit, et in Bataviam, tanquam ad mercaturam bonarum artium profectus, aliquamdiu Amstelodami sedem fixit, ibique non tam Mercurio quam Musis operam dedit. Deinde a socio quicum negotiabatur, delusus, et fortunam adversam expertus, Monspelium petivit, et animum appulit ad medicinam, cuius Doctor summo applausu declaratus fuit, cum prius egregium suae peritiae specimen edidisset, scilicet *Pyretologiae synopsis*, Monspelii 1786.4. Deinde ibidem Cl. Christiani Gottliebi Selle *Medicinam clinicam* e Germanica lingua in Gallicam convertit, et duobus voluminibus in 12 anno 1787 publici iuris fecit. Denique in urbem Lutetiam sese contulit, et Cl. Bernardo, acutissimo Critico et Medicinae Doctori, Nonni, Medici Graeci, varias lectiones e regijs codicibus exscriptas misit. Nunc vero totus est in conferendis Septuagintaviralis Versionis Graecae codicibus Parisiensibus, in gratiam doctissimi Holmesii, Professoris Oxoniensis, et in emendando Hippocrate, cuius infinita loca depravata et conclamata a capite ad calcem ita feliciter emaculavit, ut sibi quivis speraret idem, sudaret multum, frustraue laboraret. Illius emendationibus, quas suas esse voluissent Hemsterhusius et Toupius, nihil simplicius, nihil verius. Harumce coniecturarum maximam partem vidi, et admiratus sum, et cum doctissimis Gallis et Britannis, linguam Graecam et medicinam callentibus, communicavi, qui omnes singulare Coray acumen, ἀρχινοίαν et εὐστοχίαν summis laudibus extollunt, et unicum illum Hippocratis sospitatorem una voce praedicant. Ante annum, ut spero *, typis tradetur prima pars eius *Curatum*, in quibus non solum Hippocratem, sed et Herodotum, Sophoclem, Athenaeum, Hesychium aliosque auctores Graecos passim sanavit et illustravit. Haec te de nostro Coray, novo inter Criticos exorto sidere, scire volui, ut plane perspectum habeas, cui viro tui Pseudo-Empedoclis col-*

lationem commiserim, quamque diligenter mandata tua curaverim.

Dabam Lutetiae Parisiorum die 6. Junii, anno reparatae salutis humanae 1791.

* *Non spes fefellit. Nam Corayii emendationes in Hippocratem leguntur in Musei Oxoniensis literarii Conspectu, qui cura Burgessii prodiiit Oxon. 1792. 8. Eiusdem Coraei emendationes in Thucydidem extant in Hist. de Thucydide, traduite du Grec par Pierre-Charles Levesque, Paris 1795. 8. 4 voll. Prodiit etiam Traité d'Hippocrate des airs, des eaux et des lieux. Traduction nouvelle avec le texte collationné sur deux Manuscrits, des notes critiques, historiques et médicales etc. par Coray, ibid. 1800. 8.2 voll.*

*Αν στο πρώτο μέρος τῆς ἐπιστολῆς θὰ μπορούσε νὰ μᾶς σταματήσει ἢ πάντως χαρακτηριστικὴ ἔμφραση, μὲ τὴν ὁποῖαν ὑπογραμμίζεται ἀπὸ τὸν εὐπατρίδη Villoison ἡ ἀρχοντικὴ καταγωγὴ τοῦ Κοραῆ,³³ στο δεῦτερο μέρος, αὐτὸ ποὺ σημαδεύεται ἀπὸ τὴν μετάβαση τοῦ ἑλληνα σοφοῦ στὸ Παρίσι (in urbem Lutetiam sese contulit), ἔχουμε πολλὲς ἀφορμὲς νὰ σταθοῦμε. Μνημονεύει ὁ γάλλος ἑλληνιστῆς τὶς ἀντιβολές στὸν Νόννο καὶ τοὺς Ἑβδομήκοντα, τὶς ὁποῖες ὁ Κοραῆς ἐπιμελήθηκε ἀντίστοιχα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὀλλανδοῦ γιαιτροῦ Bernard καὶ τοῦ ὀξφορδιανοῦ θεολόγου Holmes. Οἱ ἀντιγραφικὲς αὐτὲς ἐργασίες, μακροχρόνιες, ἐπίπονες καὶ ἐξαιρετικὰ ἀνιαρές, μετρίασαν, καθὼς εἶναι γνωστό, τὶς ἀνέχειες τοῦ Κοραῆ στοὺς δύσκολους καιροὺς τῆς ἐπαναστατημένης Γαλλίας. Εἶναι ὁμοῦς ἐξ ἴσου ἐξακριβωμένο ὅτι ἀνατέθηκαν στὸν Κοραῆ μὲ τὴν σύσταση τοῦ Villoison, ποὺ ἐπωμίσθηκε καὶ ὅλες τὶς μέριμνες νὰ τὸν διευκολύνη στὴν διεκπεραίωσή τους.³⁴

33. Πρβλ. ὅσα ἀνάλογα γράφει στὸν γιαιτρό Bernard (ἐπιστ. 3 Φεβρ. 1790): «...c'est un grec de Smyrne, originaire de Chio et d'une des meilleures familles de sa patrie...» (Joret, σ. 347 καὶ Φ. Ἡλιοῦ, ἔ. ἀ. σ. 107). Γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Κοραῆ βλ. τὶς πολὺ χρήσιμες σημειώσεις τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Τὰ νεανικὰ χρόνια...* σ. 6, σημ. 1, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Μεταγενέστερη μελέτη γιὰ τὸ θέμα εἶναι τοῦ Γ. Π. Κουρνούτου, *Τὸ ἀγιογραφικὸν τῆς Σμύρνης καὶ ἡ οἰκογένεια Κοραῆ*, «Ἀθηνᾶ», 53 (1949), σ. 28-59.

34. Τὶς σχετικὲς πληροφορίες καὶ ἐξακριβώσεις βλ. συγκεντρωμένες στοῦ

‘Οπωσδήποτε, ἡ ἀγωνία τοῦ βιοπορισμοῦ, πού δὲν ἐγκατέλειψε τὸν Κοραῆ ὡς τὸν θάνατο, θὰ ἐπιβραδύνη ἀλλὰ δὲν θὰ ματαιώσῃ τίς προσωπικές, καθαρῆς φιλολογικές του φιλοδοξίες. Ἀπασχολημένος στίς ἀντιβολές εἶχε κιόλας μπροστά του εὐρὺ πεδίο νὰ ἀσκήσῃ τίς δημιουργικές του δυνάμεις. Ὁ κριτικός του νοῦς, ξεπερνώντας τὴν ἀνία καὶ τὸν αὐτοματισμὸ τῆς collatio, ὄχι σπάνια προχωροῦσε στὴν ἔρευνα καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἀντιδιχόμενου κειμένου. Ἔτσι μαζί μὲ τίς γραφῆς τῶν παρισινῶν κωδίκων ὁ γιατρὸς Bernard θὰ λάβῃ ἀπὸ τὸν Ἕλληνα λόγιο καὶ εὐστοχεῖ παρατηρήσεις στὸν Νόννο, πού θὰ λαμπρύνουν τὴν ἐκδόσή του³⁵. Παρόμοια φιλολογικὴ συνέχεια θὰ προκαλέσουν καὶ οἱ ἀντιβολές τοῦ Ἐμπεδοκλή.

Πράγματι ὁ Sturz στὸ κείμενο τοῦ ἀρχαίου φιλόσοφου υἱοθετεῖ ἀνάγνωση τοῦ Κοραῆ³⁶, ἐνῶ μιὰ δεύτερη εἰκασία του τὴν συζητᾶ χωρὶς καὶ νὰ τὴν ἀποδέχεται³⁷. Ἡ μρυτρία τοῦ ἐκδότη εἶναι σαφής: οἱ διορθώσεις αὐτὲς περιέχονταν «in literis humanissime ad me datis»³⁸. Ἄν μᾶς λείπει ἡ ἐπιστολή, τὴν ὁποῖαν ὑπαινίσσεται ὁ Sturz, ἔχουμε ὅμως, καθὼς νομίζω, τὸ σχέδιό της: τὸ δίφυλλο γαλλικὸ γράμμα μὲ τὰ κριτικὰ στὸν Ἐμπεδοκλή, πού ὄντως ἀνέκδοτο στὸ ὑπ’ ἀριθ. 490 χφ. τῆς Βιβλιοθήκης Χίου³⁹. Μολονότι δὲν σημειώνονται οἱ σχετικές ἐνδείξεις, σήμερα ξέρουμε πότε περίπου γράφτηκε καὶ γιὰ ποιὸν προωριζόταν. Ἐσωτερικὰ τεκμήρια μᾶς ἀποτρέπουν νὰ θεωρήσουμε ἀποδέκτη του τὸν ἴδιο τὸν Sturz. Φυσικὰ πρέπει νὰ δεχθούμε ὅτι ὁ Κοραῆς, πρὶν ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν γερμανὸ φιλόλογο, συζήτησε τίς ἀπόψεις του γιὰ τὰ χωρία τοῦ Ἐμπεδοκλή μὲ κάποιον ἄλλο καὶ πάν-

Φ. Ἡλιοῦ, ἔ.ἀ., σ. 108-112 Πρβλ. ἐπίσης Π. Ἐνεπεκίδη, *Documents et nouvelles lettres inédites...* σ. 89 καὶ 90.

35. Φ. Ἡλιοῦ, ἔ.ἀ., σ. 109.

36. t. II, σελ. 517, στ. 112 τοῦ *Liber primus τῶν Physicorum reliquiae*. Πρβλ. σ. 572, ὅπου συζητᾶ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Κοραῆ.

37. t. II, σ. 561-562, ὅπου σχολιάζεται διόρθωση τοῦ Κοραῆ στὸν στ. 64.

38. t. II, σ. 561. Καθὼς εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ πληροφόρησῃ ὁ φιλόλογος κ. Ἰωάν. Ἀναστασίου (Ἀμβουργο), στὰ κριτικὰ πού ἐδημοσίευσε ὁ Sturz στὰ *Comm. Societ. Phil. Lipsiensis* (βλ. σημ. 27), δὲν γίνεται μνεία τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ.

39. Στεφάνου Καββάδα, *Ἡ ἐν Χίῳ Βιβλιοθήκη Κοραῆ*, Ἀθῆναι 1933, ἀριθ. χφ. 490, σ. 148. Inc. ἐπιστ. «Je pense, mon cher ami, qu'on pourroit peut-être lire...». Τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κοραῆ, ὅσα παραθέτει ὁ Sturz εἶναι λατινικὰ γραμμένα. Εἰκάζω ὅτι ὁ Κοραῆς, ὅταν τελικὰ ἔστειλε στὸν γερμανὸ ἐδότη τίς σημειώσεις του, τίς μετέφερε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ στὰ λατινικά. Ἡ ἐπιστολή βρίσκεται σὲ μικροταινία στὸ KNE/BIE, Χίος 1962, 3².

τως μετά τις 6 'Ιουνίου 1791. "Αν στὸν τελευταῖο ἀναγνωρίσουμε τὸν Villoison, σίγουρα δὲν θὰ ἔχουμε σφάλει στὴν ταύτισή μας.

Ὡστόσο ὁ Κοραῆς, παράλληλα μὲ τις πάρεργες αὐτὲς ἀπασχολήσεις, ἦταν ἀπὸ καιρὸ ἀφοσιωμένος στὴν κριτικὴ ἔρευνα τοῦ Ἱπποκράτη. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ Ἱπποκρατικὸ ἔργο εἶχε κιόλας γεννηθῆ στὸ Montpellier⁴⁰. Μὲ τὴν ἀφιξὴ στὸ Παρίσι τὰ φιλολογικὰ σχέδια τοῦ Κοραῆ εὐνόηθησαν ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς. Προετοιμασμένοι ἀπὸ τὸν Villoison, οἱ παρισίνοι λόγιοι, ὅσοι καλλιεργοῦσαν ἀκόμη τὰ ἑλληνικὰ γράμματα—ἀνάμεσά τους ὁ γνώριμός μας Abbé Auger, ὁ πολυπείρος ἐκδότης τοῦ Ἡρόδοτου Πέτρος Larcher, δύο ἀπὸ τοὺς πιστότερους φίλους τοῦ Κοραῆ: ὁ Στέφανος Clavier, καὶ λίγο ἀργότερα ὁ Chardon de la Rochette—ὑποδέχθηκαν μὲ ξεχωριστὴ ἐγκαρδιότητα τὸν νεοφερμένο λόγιο καὶ τοῦ ἀνοιξάν πρόθυμα τὶς βιβλιοθήκες τους⁴¹. Περισσότερο ὅμως τὸν ἐνίσχυε ἢ ἴδια ἢ παρουσία τοῦ Villoison.

Ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς θὰ παρακολουθήσῃ τὴν κριτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ Κοραῆ στὸν Ἱπποκράτη μὲ ὁλοένα αὐξανόμενη ἐκπληξη. Ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὴν φιλολογικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ σμυρναίου γιαιτροῦ θὰ προεκτείνῃ ὡς τὰ ἄκρα τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτόν. Ὁ Κοραῆς μποροῦσε νὰ χρησιμοποιοῖ ἐλεύθερα τὴν βιβλιοθήκη του, νὰ προστρέχῃ στὰ φῶτα του, νὰ τοῦ ἐμπιστεῦται τὶς κριτικὲς του ἐμπνεύσεις. Δεχόταν πάντα γι' αὐτὲς τὴν ὑπεύθυνη γνώμη τοῦ γάλλου σοφοῦ, τὴν ἐνθάρρυνση καὶ τὸ κέντρισμα νὰ προωθῆ χωρὶς ἀναστολὲς τὶς εὐτυχισμένες ἔρευνές του⁴². Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Villoison νὰ τὸν ἐφοδιάζῃ ἐξοκλουθητικὰ μὲ τόμους ἀπὸ βιβλία θὰ προσκρούσῃ κάποτε στὶς φιλικὲς του διαμαρτυρίες⁴³. Στὸν δυσμετακίνητο Κοραῆ θὰ προσφέρουν ἐξ ἄλλου ἀνεκτίμητη ἐκδόουλευση τὰ διαδήματα τοῦ γάλλου σοφοῦ, ποὺ θὰ τὸν

40. Βλ. σημ. 23.

41. Δαμ. Α', 124, 129, 157, 158: «ἐδῶ, ἔξω ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ κριτοῦ [Clavier], εἰς τοῦ ὁποίου κατοικῶ, ἔχω τὸν Βιλλουαζὼν καὶ ἄλλους δύο σοφοὺς, τῶν ὁποίων καθ' ἑνὸς ἡ βιβλιοθήκη περιέχει ὀκτώ ἢ δέκα χιλιάδας τεύχη» (ἐπιστ. 15 Αὐγ. 1790). Ὁμοίως σ. 167, 169, 170 κἄ.

42. «...ὁ Βιλλουαζὼν, ὅτε τὸν ἔδειξα ὀλίγον τι μέρος ἀπὸ τὸ πόνημά μου, ἔμεινεν ἐκθαμβος. Αὐτὸς μὲ ἐπαρακίνησε νὰ τὸ τελειώσω καὶ νὰ τὸ δώσω εἰς φῶς, βεβαιῶν με μεθ' ὄρκου του καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν ὅτι ὁ θαυμαστός Τούπιος θέλει μείναι πολὺ ὑποδεέστερος ἀπ' ἐμέ...». (Δαμ. Α', 159). Στὸ ἴδιο γράμμα: «ὁ Βιλλουαζὼν... ἔρχεται συνεχῶς πρὸς ἐμέ... παρακαλῶν καὶ ἐξορκίζων με νὰ μὴ καταγίνωμαι εἰς ἄλλην σπουδὴν, πάρεξ εἰς τὸ πόνημά μου...» (σ. 161). Γι' αὐτὰ ὅμως καὶ ἄλλα βλ. τὸ Β' μέρος τῆς ἐργασίας μας.

43. *Lettres inédites*, ἐπιστ. 39, σ. 93. Ἡ ἐπιστολή, χρονολογεῖται σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γράμμα πρὸς Πρωτοψάλτη τῆς 15 Νοεμβρίου 1791 (Δαμ. Α', 221).

ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὶς συχνὲς ἐπισκέψεις στὶς Παρισινὲς Βιβλιοθήκες⁴⁴. Ἡ στενὴ τους συνεργασία γύρω στὰ εἰδικὰ καὶ γενικώτερα φιλολογικὰ προβλήματα⁴⁵, στὰ συνεχῆ ἐρωτηματικὰ ποὺ γεννοῦσε ἡ ἔρευνα τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων, θὰ υπογραμμίσῃ καὶ θὰ προβάλλῃ ἀκόμη περισσότερο αὐτὴ τὴν «fraternité littéraire», τὴν ὁποία δίκαια ἀναγνώριζε στὸν Villoison ὁ Chardon de la Rochette⁴⁶. Ἔτσι δὲν μᾶς κάνει ἐντύπωση γιατί ὁ Κοραῆς αἰσθάνθηκε πολὺ ἄσχημα, δταν δυὸ φορὲς στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Παρισιοῦ βρέθηκε μακριὰ ἀπὸ τὸν γάλλο φίλο του⁴⁷.

Τὸ γράμμα πρὸς τὸν Sturz μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ μιὰν ἄλλη, ὁμοία ἀνάγλυψη καὶ τὸ ἴδιο γνωστὴ ὄψη τοῦ ὑπερτροφικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Villoison γιὰ τὸν Κοραῆ: τὶς ἐνέργειές του νὰ τὸν καθιερώσῃ σὰν πρῶτο κριτικὸ στοὺς εὐρωπαϊκοὺς φιλολογικοὺς κύκλους, πρὶν ἀκόμη δῶσῃ ἐπίσημα δείγματα τῆς κριτικῆς του ἱκανότητος. Ἐπικοινωνῶντας μὲ τὴν Εὐρώπη, ὁ Villoison θὰ ἀναγγείλῃ ἐνθουσιασμένος στοὺς φίλους του ἑλληνοστὲς τὴν ἀνατολὴ μᾶς καινούργιας ἰδιοφυΐας, ἀντάξιαι τῶν Tourp καὶ Hemsterhuis, τὴν γέννηση ἐνὸς μοναδικοῦ sospirator τοῦ Ἰπποκράτη. Οὔτε ἡ φυσικὴ ροπὴ τοῦ Villoison στὸν ἔπαινο, γιὰ τὴν ὁποία θὰ τὸν κατηγορήσουν οἱ σύγχρονοὶ του⁴⁸, οὔτε ἡ χαρακτηριστικὴ ταυτολογία ποὺ διακρίνει τὶς σχετικὲς μὲ τὸν Κοραῆ πε-

καὶ εἶναι σαφῶς προγενέστερή του. Οἱ ἐκδότες τῆς συλλογῆς τὴν τοποθετοῦν στὰ 1793.

44. Δαμ. Α', 158. Πρβλ. καὶ σημ. 34.

45. Δαμ. Α', 161: «Ὅσαι ἀπορίαι καὶ προβλήματα τὸν ἔρχονται ἀπὸ διαφόρους σοφοὺς τῆς Εὐρώπης... μὲ κάμνει τὴν τιμὴν... νὰ ἐρωτᾷ τὴν γνώμη μου». Πρβλ. Δαμ. Α', 202, 242 κἄ.

46. Chardon de la Rochette, *Mélanges de critique et de philologie*, III (1812), σ. 20.

47. Δαμ. Α', 165 (ἐπιστ. 20 Δεκεμ. 1788 καὶ ὄχι 1790) καὶ 157 (ἐπιστ. 15 Αὐγ. καὶ ὄχι 15 Ἰουλίου 1790).

48. Ὁ γνωστὸς ἐκδότης τοῦ Πινδάρου Heyne θὰ εἰρωνευθῇ τὸν Villoison γιὰ τὰ ὑπερβολικὰ ἐγκώμια πρὸς τοὺς σύγχρονούς του ἑλληνοστὲς, ὅσα περιέχονταν στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Λόγγου (Joret, σ. 154). Ὁ Larcher πάλι θὰ κρίνῃ αὐστηρὰ τὴν ἄκρως ἐπαινετικὴ γλῶσσα ποὺ ἐχρησιμοποίησε ὁ Villoison γιὰ τὸν λόγιο γιατρὸ Loggy σὲ κάποιο δημοσίευσμά του στὰ 1781 (Joret, σ. 203-204). Γενικὰ δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς διαπιστώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Joret: «...la flatterie... était dans sa nature...» (σ. 16) «...il ne connaissait guère la mesure dans l'éloge, surtout quand il écrivait en latin». (σ. 203) «...les années n'avaient en rien diminué son penchant à l'adulation» (σ. 430)..

ρικοπές στην αλληλογραφία του⁴⁹ πρέπει να μᾶς καταστήσουν ἐπιφυλακτικούς για τὴν εὐλικρίνεια τῶν προθέσεων τοῦ γάλλου σοφοῦ. Ὁ Villoison, θαθὺς μελετητὴς τοῦ ἱπποκρατικοῦ ἔργου⁵⁰, ἐγνώριζε ὅσο κανένας ἄλλος πόσο εἶχε κακοπάθει τὸ κείμενο τοῦ ἀρχαίου γιατροῦ. Ὅ,τι, λοιπόν, ἔβλεπε τώρᾳ σὰν ἀποτέλεσμα τῆς κριτικῆς ἔρευνας τοῦ Κοραῆ, δικαιολογημένα τὸν ἐντυπωσίασε καὶ τὸν συγκλόνησε. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ὑπέρμετρου θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἰσχυρῆς συγκινήσεως ποῦ ξαφνικὰ δοκίμασε, διάστηχε νὰ ἐνημερώσῃ τοὺς εὐρωπαϊοὺς φιλόλογους γιὰ τὸ ταλέντο τοῦ φίλου του.

Οἱ περιέργειες καὶ οἱ προσδοκίες, ὅσες ἦταν ἐπόμενο νὰ γεννηθοῦν ἀπὸ τὶς ὑμνητικὲς ἐξαγγελίες καὶ τὶς διακηρύξεις τοῦ Villoison, δὲν ἔμειναν δίχως κάποια ἐκνοποίηση. Ὁ Κοραῆς θὰ ὑποχρεωθῆ νὰ στείλῃ σὲ λόγιους γιατροὺς τοῦ Λονδίνου μερικὲς σημειώσεις του στὸν Ἱπποκράτη⁵¹, ἐνῶ μιὰ σειρά ἀπὸ ἄλλες ἱπποκρατικὲς διορθώσεις του θὰ δημοσιευθοῦν στὰ 1792 ἀπὸ τὸν ἄγγλο ἱερωμένο καὶ ἑλληνιστὴ Thomas Burgess⁵². Οἱ τελευταῖες αὐτές, τὸ πρῶτο φιλολογικὸ γέννημα τοῦ Κοραῆ ποῦ εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, εἶναι ἀκριβῶς ἡ «prima pars» τῶν «eius Curarum», τὴν ὁποία ἐνδεικτικὰ ἀναφέρει ὁ Villoison στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Sturz καὶ ποῦ ὁ γερμανὸς ἐκδότης ἄσφαλτα ἐταύτισε

49. Γράμμα πρὸς τὸν Fr. A. Wolf, 22 Ἰουλίου 1790: «J'ai vu la plupart de ses innombrables corrections, qui feroient toutes honneur aux Toup et aux Hemsterhuis. Rien de plus simple et de plus naturel; Je suis sûr que son ἀγχοῖνια et son εὐστοχία vous étonneront» (Ch. Joret, *Trois lettres inédites de Villoison à Fr. A. Wolf*. REG, 19 (1906), σ. 403. Τοῦ ἴδιου, *D'Ansse de Villoison* etc., σ. 348). Γράμμα στὸν ἴδιο, 20 Ἰουλίου 1791: «M. Corai a rétabli d'un bout à l'autre le texte d' Hippocrate et ses corrections innombrables feroient honneur à Hemsterhuis et à Toup. (Joret, *Trois lettres* etc., σ. 406). Γράμμα στὸν J. Schweighäuser, 4 Ὀκτωβρίου 1791: «Mr. Corai continue ses excellentes corrections sur le texte grec d' Hippocrate qu' il a restitué d'un bout à l'autre. Rien de plus heureux, de plus naturel, de plus simple et de plus incontestable que ses innombrables restitutions qui feroient honneur à Toup et à Hemsterhuis...» (Π Ἐνεπεκίδης, *Documents* etc., σ. 97). Ἡ ὁμοιότητα στὸ ὕφος καὶ στὸ λεξιλόγιο τὴν ὁποία παρουσιάζουν τὰ ἀποσπάσματα αὐτά, συμπεριλαμβανόμενου καὶ τοῦ ἀνάλογου μέρους τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Sturz, εἶναι ἀληθινὰ ἐκπληκτικῆ.

50. «J'ai étudié à fond Hippocrate...» (Joret, *D'Ansse de Villoison* etc., σ. 134) Πρβλ. καὶ σ. 202, ὅπου τὰ σχετικὰ μὲ τὴν δημοσίευση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Villoison: «De quibusdam Hippocratis, Sophoclis et Theocriti locis... ad clarissimum virum Lorry» (1781).

51. Δαμ. Α', 160. Πρβλ. ἐπιστ. πρὸς Sturz.

52. Βλ. σημειώσεις Φ. Ἡλιοῦ, ἔ.ά., σ. 106.

στην σχετική ύποσημείωσή του⁵³. Ξέρουμε ακόμη, χωρίς και να έχουμε διασταυρώσει την πληροφορία, ότι ο Κοραΐς διαπραγματεύθηκε με τους κύκλους της 'Οξφόρδης την κριτική έκδοση δλόκληρου του 'Ιπποκράτη. Πίσω από τις συνεννοήσεις αυτές, που έγιναν στις αρχές του 1791, δὲν διστάζουμε να διακρίνουμε την παρουσία του Villoison. 'Η ἐγκατάλειψη του μεγαλεπίβολου και δυσκατόρθωτου για πολλούς λόγους εκείνου σχεδίου — ή όποία πρέπει να ήλθε αρκετά νωρίς — θαρύνει, καθώς σωστά παρατηρήθηκε, τὸν Κοραΐ⁵⁴. 'Ίσως ἔτσι ἐξηγεῖται και ή ἀπουσία κάθε σχετικού υπαινιγμοῦ στην ἀλληλογραφία τῶν δύο λογίων⁵⁵.

Οί νύξεις του Villoison ἀναφορικά με την ἔκταση τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητας του Κοραΐ στα χρόνια αὐτά, ἀνοίγουν ἕνα θέμα που θά ἄξιζε κάποτε να μελετηθῆ εὐρύτερα : ποιά κείμενα ἔθρεψαν τὴν ἀρχαιογνωσία και καλλιέργησαν τὴν κριτική ὀξύνοια του χιῶτη σοφοῦ. Οί μαρτυρίες του ἴδιου και τῶν φίλων του, ή ζωντανή παρουσία τῶν ἐκδόσεών του, ἀκόμη περισσότερο αὐτά τὰ ἱερά κειμήλια, που συνηθίσαμε να ὀνομάζουμε φιλολογικά κατάλοιπά του⁵⁶, μᾶς ὀδηγοῦν σ' ἕνα ἀπίστευτο ἀριθμὸ κειμένων τῆς κλασσικῆς γραμματείας, που μελετήθηκαν ἢ δέχθηκαν τὴν ἐπεξεργασία του Κοραΐ.

53. Βλ. σ. 77. 'Ο Sturz, ἐνῶ ξέρει τὴν ἔκδοση του Levesque, ἀγνοεῖ τις συνεργασίες του Κοραΐ στις ἐκδόσεις τῶν Ancora (Ξενοκράτης, 1794), Eichstädt (Διόδωρος Σικελιώτης, 1800), Didot (Δόγγος, 1802), Schweighäuser ('Αθήναιος, 1801-1807), Larcher ('Ηρόδοτος, 1802), Schultz (Μ. 'Αντωνίνος, 1802), Clavier ('Απολλόδωρος, 1805) κ. ἄ. Περὶεργο εἶναι ότι ὁ Sturz δὲν μνημονεύει οὔτε τις προσωπικῆς ἐργασίας του Κοραΐ : τὴν ἐπιστολή του για τὸ Testament secret des Athéniens (1795), τις νέες ἱπποκρατικῆς διορθώσεις του στο «Museum Oxoniense» (1797), τὸν Θεόφραστο (1799), τὸν 'Ηλιόδωρο (1804) και τὸν Πρόδρομο τῆς 'Ελληνικῆς Βιβλιοθήκης (1805), για να περιορισθοῦμε μόνο στα καθαρῶς φιλολογικά ἔργα του Κοραΐ, που δημοσιεύθηκαν ὡς τὰ 1805. Τὸ πρόβλημα συνδέεται ἴσως γενικώτερα με τὴν κυκλοφορία και τὴν ἀπήχηση τῶν ἐκδόσεων του Κοραΐ στους φιλολογικούς κύκλους τῆς Εὐρώπης.

54. I. Bywater, *A bio-bibliographical note on Coray*. «Journal of Hellenic Studies», 1 (1880), σ. 305. Πρβλ. Δ. Θερεϊανός, *'Αδαμάντιος Κοραΐς*, Α' (1889) σ. 276.

55. Δὲν ξέρω ποιά σχέση μπορεί να ἔχουν με τὴν ἔκδοση του 'Ιπποκράτη οί κατά καιρούς σκέψεις του Κοραΐ να περάση στην 'Αγγλία (Δαμ. Α', 170 - 171, 284-286). 'Ότι ἀναζητοῦσε ἄγγλο ἐκδότη για τις ἱπποκρατικῆς του σημειώσεις, τὸ ἐπισημαίνουμε πάντως και ἀπὸ ἀλλοῦ (Π. 'Ενεπεκίδης, *Documents etc.*, σ. 96. 'Επίσης *Lettres inedites*, σ. 260).

56. 'Η καλωσύνη και τὸ πατριδὸ ἐνδιαφέρον του σεβαστοῦ γυμνασιάρχη και διευθυντῆ τῆς Βιβλιοθήκης Χίου κ. Στεφ. Καββάδα, μᾶς ἐπέτρε-

Τὸν προγραμματισμὸ μιᾶς τόσο ἐκτεταμένης δραστηριότητας πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσουμε στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Παρισιοῦ. Ἡ ἀμετάκλητη στροφή πρὸς τὸν χώρο τῆς φιλολογίας ἔφερε μαζί καὶ τὸ βάρος τῶν εὐθυνῶν τῆς. Ὁ Κοραῆς θὰ σκύψη ἐπάνω στοὺς Ἕλληνες καὶ λατίνους συγγραφεῖς⁵⁷ μὲ τὸ πάθος νὰ ἀνακτήσῃ τὸ ἔδαφος, πού εἶχε ὀπωσδήποτε χαθῆ, ἀλλὰ καὶ μὲ μιὰν αὐτάρκεια, πού θὰ ζήλευαν δοκιμασμένοι φιλόλογοι τοῦ καιροῦ του. Ἀληθινὰ μᾶς ἐκπλήσσουν τὰ παράλληλα διαφέροντά του στὶς προσεγγίσεις πρὸς τοὺς κλασσικούς. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐπεξεργάζεται τὸν Ἱπποκράτη, ἀπὸ τὸ ἄλλο μελετᾷ καὶ ὑπομνηματίζει τὸν Ἡρόδοτο⁵⁸. Σὲ ξεχωριστὰ φύλλα ἀνατέμνει κριτικὰ τὸν Ἀθήναιο⁵⁹, ἐνῶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἡσύχιου του καταστιρίζει μὲ πλῆθος παρασελίδιες σημειώσεις⁶⁰. Ταυτόχρονα διαδίδει ψαν νὰ φωτογραφίσουμε, στὴν διάρκεια δύο ἀποστολῶν στὴν Χίο, μεγάλο μέρος τῶν φιλολογικῶν καταλοίπων καὶ ὀλόκληρη τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, πού σώζονται στὴν ὁμώνυμη βιβλιοθήκη. Τὰ μὲν ὑπάρχουν ταξινομημένα στὸ ἀρχειο μικροταινιῶν τοῦ KNE/BIE.

57. Γνωστὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ Κοραῆ ἀπέναντι στὰ λατινικά. Θεωρεῖ τὸν κόσμο πού ἀντιπροσωπεύουν σὰν δεύτερη, μετὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, πηγὴ, τὴν ὁποία πρέπει νὰ προσεγγίξῃ ἄφοβα ὁ λόγιος ἄνθρωπος. (βλ. ἐνδεικτικὰ Δαμ. Α' 426, 520, 522, 552, 652, Β', 142, 527, Γ', 581, 632, Γ', 714, 715, 741, 838). Ὁ ἴδιος κατέχει ἄριστα τὴν λατινικὴ (βλ. σημ. 9). Τὶς σημειώσεις του ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν κειμένων συντάσσει μὲ εὐχέρεια στὴν γλῶσσα τῶν ρωμαίων. Ξέρουμε ἀκόμη ὅτι δὲν ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὶς φροντίδες του ἡ κριτικὴ ἐπεξεργασία λατίνων συγγραφέων καὶ μάλιστα τοῦ ὕψους ἐνὸς Κικέρωνα ἢ τῆς ἐλαφρότητας ἐνὸς Πετρώνιου. (βλ. *Lettres inédites*, σ. 13 καὶ 135). Πραγματικὰ στὰ ὑπ' ἀρ. 312 καὶ 314 χφ. τῆς Βιβλιοθήκης Χίου (Μικροτ. KNE, Χίος 1962, 312-3) σώζονται τετράδια μὲ κριτικὰ στοὺς δύο λατίνους συγγραφεῖς. Πρβλ. καὶ χφ. 331, 349, 352 καὶ 372.

58. Στὶς γαλλικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ περνοῦν συχνὰ διορθώσεις στὸν Ἡρόδοτο, ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς ὁποῖες καταχώριζε στὸ χειρόγραφο, πού σήμερα δὲν βρίσκεται στὴν Χίο. Οἱ σημειώσεις δημοσιεύθηκαν τελικὰ στὴν Β' ἔκδοσιν τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἡρόδοτου ἀπὸ τὸν Larcher (1802). Δύο χφ. μὲ κριτικὰ στὸν Ἡρόδοτο (ἀρ. 461 καὶ 465. Μικροτ. KNE, Χίος 1962, 42-43) εἶναι μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Larcher.

59. Μερικὲς ἀπὸ τὶς σημειώσεις στὸν Ἀθήναιο, τῶν ὁποίων ὑπάρχουν στὴν Χίο τρία διαφορετικὰ χφ. (ἀρ. 350, 460 καὶ 466. Μικροτ. KNE, Χίος 1962, 44-47), μᾶς εἶναι ἐπίσης γνωστὲς ἀπὸ τὰ γαλλικὰ γράμματα τοῦ Κοραῆ. Ὁ J. Schweighäuser στὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀθήναιου (1801) θὰ ἀκάνῃ χρῆσιν τῶν διορθώσεων, ὅσες τοῦ παρεχώρησε ὁ Κοραῆς, μὲ εὐφημὴ ἀναφορὰ σ' αὐτές.

60. Ὁ Ἡσύχιος ἀπασχολεῖ ἐντατικὰ τὸν Κοραῆ. Στὸ σῶμα τοῦ λεξικοῦ ὀλοένα πληθαίνουν οἱ κριτικὲς παρατηρήσεις. (*Lettres inédites*, σ. 99, 105, 110, 117, 151-152, 157, 182). Στὰ 1796 θὰ βρεθῆ ὁ Κοραῆς στὴν ἀνάγκη νὰ πούλῃσιν μέρος ἀπὸ τὰ βιβλία του, ἀλλὰ τὸν Ἡσύχιον θὰ τὸν σώσῃ, «*regarde qu'il est*

Τραγικούς, Πλάτωνα, Ἀνακρέοντα, Πίνδαρο και σχολιάζει τὰ κείμενά τους σ' αὐτὰ τὰ μνημεῖα μοναδικῆς ἐργατικότητος καὶ εὐλογημένης εὐφορίας, πού μᾶς εἶναι γνωστὰ μετ' ὅν τίτλο «Observationes Miscellaneae»⁶¹. Ὡς τὰ μέσα τοῦ 1793 ξέρουμε ὅτι ἔχουν περάσει ἐκεῖ, κοντὰ στὰ ἄλλα, δλόκληρος ὁ Ξενοκράτης, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Λουκιανός, τὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης Πρὶν σβύση ὁ ΙΗ' αἰ., οἱ 906 σελίδες τῶν Obs. Misc. θὰ ἔχουν συμπληρωθῆ μετ' κριτικὰ στὸν Στράβωνα, Πλούταρχο, Θεόφραστο, Ἀριστοτέλη, Ἀριστοφάνη κ.ἄ. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα τὴν μακροχρόνια προετοιμασία θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀδιάκοπη δημοσιότητα.

Ὁ Villoison ἦταν φυσικὰ ἐνήμερος γιὰ ὅλες αὐτὲς τίς φιλολογικὰς ἐπιδόσεις τοῦ Κοραῆ. Τὸν ἀπασχολοῦσε πάντα ὁ τρόπος, πού θὰ ὠδηγοῦσε στὴν ἀξιοποίησή τους. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1791, λίγο ὕστερα ἀπὸ τὸ γράμμα του στὸν Sturz, ἀνακοινώνει στὸν πολὺ Fr. Aug. Wolf μερικὰς ἰδέες γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ στὸν Ἡρόδοτο⁶². Ἀργότερα (τέλη 1791, ἀρχὲς 1792) ὁ Κοραῆς, μετ' τὴν προτροπὴ τοῦ Villoison, καταγίνεται στὸν Πίνδαρο γιὰ χάρις κάποιου μελλοντικοῦ ἐκδότη τοῦ ποιητῆ. Τὴν πληροφορία παρέχει ὁ ἴδιος σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Chardon de la Rochette ἀποφεύγοντας μετ' ὑποπτη ἐπιμέλεια νὰ ὀνοματίσῃ τὸν φιλόλογο, γιὰ τὸν ὁποῖο προωρίζονταν οἱ πινδαρικές του σημειώσεις⁶³. Τὸ χειρόγραφό τους, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ παράλληλο λα-

barbouillé» (*Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France*, 20, 1886, σ. 80). Οἱ ἐκδότες τῶν Μετὰ θάνατον εὐρεθέντων ἐδημοσίευσαν στὸν Ζ' τόμο τῆς σειρᾶς (1889) κριτικὰς σημειώσεις τοῦ Κοραῆ στὸ λεξικὸ τοῦ Ἡσύχιου (ἔκδ. Alberti 1746 - 1766). Ἦταν τὸ ἴδιο ἀντίτυπο, πού χρησιμοποιοῦσε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Κοραῆς; Ἄγνωστο. Πάντως μιὰν ἔκδοση τοῦ Ἡσύχιου (Φλωρεντία 1520) μετ' χειρόγραφες σημειώσεις τοῦ Κοραῆ συναντᾶμε καὶ στὸν παλαιοπωλικὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Clavier (*Catalogue des livres de la Bibliothèque du feu M. Clavier.*, 1818, ἀρ. 971).

61. 490 χφ. Βιβλιοθήκης Χίου. Μικροτ. KNE, Χίος 1962, 19-28. Οἱ χρονολογικὰς τομὲς σὲ συνδυασμὸ μετ' ἐνδείξεις ἀπὸ τὰ γαλλικὰ γράμματα τοῦ Κοραῆ. Ἄς σημειωθῆ ὅτι στὸ ὑπ' ἀριθ. 455 χφ. τῆς Βιβλιοθήκης ὑπάρχουν δύο ἀκόμη πολυσέλιδα τετράδια μετ' ὅν τίτλο *Adnotationes in varios Auctores Graecos*, πειστήρια καὶ αὐτὰ τῆς ἀδιάκοπης προετοιμασίας τοῦ Κοραῆ. (Μικρ. KNE, 49 - 51).

62. Joret, *Trois lettres inédites* etc., σ. 406. Τοῦ ἴδιου, *D' Ansse de Villoison*, etc., σ. 349.

63. «...C'est lui [Villoison] qui m'engage à étudier dans ce moment-ci Pindare, pour envoyer, dit-il, mes conjectures, si elles valent la peine, à M.*** qui va donner bientôt une nouvelle édition de ce poète» (*Lettres inédites*, σ. 38).

τινικό κείμενο τῶν Obs. Misc.⁶⁴, γραμμένο γαλλικά, σώζεται στήν Χίο καί παρουσιάζει ξεχωριστό ἐνδιαφέρον. Στά περιθώρια τῶν σελίδων του τρία διαφορετικά χέρια διατυπώνουν τίς ἀντιπαρατηρήσεις τους. Ὅπως μπόρεσα νά διαπιστώσω, τὸ ἕνα εἶναι τοῦ Villoison, τὸ ἄλλο τοῦ de la Rochette καί τὸ τρίτο τοῦ Larcher. Ἄν ἔφτασε ἡ κριτική αὐτὴ ἐπιστολὴ στὸν προορισμό της, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νά γνωρίζουμε. Ἡ ἀνεύρεσή της στὰ χαρτιά τοῦ Κοραῆ δὲν ἀποτελεῖ βέβαια ἐνδειξη ἀρκετὴ νά μᾶς πείσῃ γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οὔτε οἱ ἔρευνές μου πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἀρχαίου ποιητῆ ἀπέδωσαν ὡς τώρα καρπούς⁶⁵. Ἔτσι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ζήτηση μένει πάντα ἀνοικτὴ, μολονότι θὰ μπορούσε νά προχωρήσῃ κανεὶς σὲ κάποιες ἄλλες, ἀληθοφανεῖς ὀπωσδήποτε εἰκασίες⁶⁶.

64. Στὶς Obs. Miscellaneae τὰ κριτικά στὸν Πίνδαρο καταλαμβάνουν τίς σελίδες 202-226. Στὴν κριτικὴ ἐπιστολὴ οἱ σημειώσεις τοῦ Κοραῆ εἶναι περισσότερο ἀνεπτυγμένες (σ. 106) μὲ πρόταξη μικρῆς εἰσαγωγῆς. Σώζεται στὸ 490 χφ. τῆς Βιβλιοθήκης Χίου (Μικροτ. KNE, Χίος 1962, 3'-6). Inc. ἐπιστ.: «Monsieur et cher ami, je viens de finir la lecture de Pindare».

65. Δυστυχῶς οἱ βιβλιοθηκῆς τῆς Ἀθήνας μειονεκτοῦν σὲ προσκτήσεις παλαιῶν ἐκδόσεων ἀρχαίων κειμένων καί κάθε ἀναζήτησις δὲν ὀλοκληρώνεται ὅλες τίς φορές. Ἔτσι, ἀπὸ τίς ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις τοῦ Πινδάρου ἀπὸ τὸν Heyne μέσα στὴν δεκαετία 1790-1800 καί στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ΙΘ' αἰ., ἐλάχιστες βρίσκονται στὴν Ἀθήνα.

66. Ὁ Πίνδαρος ἦταν ὁ ἀγαπημένος συγγραφέας τοῦ Villoison. «C'est un auteur que j'ai relu près de cinquante fois et que j'aime passionnément» θὰ γράψῃ κιόλας στὰ 1776 ὁ γάλλος ἐλληνιστῆς (Joret, *D'Ansse de Villoison* etc., σ. 11). Στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν συχνὰ ἀνακοίνωνε τὰ πορίσματα ἀπὸ τίς ἔρευνές του στὸ ἔργο τοῦ ἀρχαίου ποιητῆ (Joret, σ. 11, 510). Τέλος, ὅταν στὰ 1799 θὰ ἐγκαινιάσῃ τὰ μαθήματά του στὸ Ecole des Langues Orientales, ὁ Πίνδαρος, «l'auteur le plus difficile de tous», θὰ εἶναι τὸ κέντρο βάρους τῆς διδασκαλίας του. (Joret, σ. 388, 389. Πρβλ. καί 511). Ἐέρουμε ἐπίσης, ὅτι ἐρμηνευτικά καί κριτικά τοῦ Villoison στὸν Πίνδαρο δημοσιεύθηκαν ἕξι χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του στὸν Α' τ. τῶν *Acta Seminarii Regii et Societatis Philologicae Lipsiensis* (1811). Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ ὑποπτεύω μὴπως ἡ ἀπασχόλησις τοῦ Κοραῆ στὸν Πίνδαρο ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία ὄχι κάποιου τρίτου, ἀνώνουμου, ἐλληνιστῆ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐπιθυμία τοῦ ἴδιου τοῦ Villoison. Τὴν κριτικὴ πάντως ἐπιστολὴ του, σ' αὐτὸν—εἶναι ὀλοφάνερο—τὴν ἀπευθύνει ὁ Κοραῆς.

(Συνεχίζεται)

Έμμ. Ν. Φραγκίσκος